Tartu välisilme kujunemine.

O. Freymuth.

Linna kontuurid keskajal. Tartu praegune välisilme on pärit võrdlemisi üsna värskest minevikust. Ta ulatub tagasi, välja arvatud üksikud vähesed jäänused, mitte kaugemale kui suure tulekahjuni 1775. a. Ent ka too, mis tol korral tuleroaks langes, võis isegi oma vanimais osis tagasi vaadata vaid üsna piiratud (ligi 60-aastasele) eale; see põlvnes peaaegu eranditult ajast, mil 1708. a. Sise-Venemaale väljasaadetud elanikud kodumaale tagasi tulid. Vastmainitud aastal rüüstati Tartu Peeter Suure vägede poolt põhjalikult ja tehti maatasa. Linna pidev arenemine, mis tolle ajani oma tervikuses jätkunud, kuigi enam-vähem raskete vapustustega, leidis järsu lõpu; keskaegne Tartu oli, peale kirikuvaremete, maapinnalt kadunud. Ja see, mis elanikkude tagasitulemisega hakkas tekkima peale üle viie aasta kestnud seisakut, oli täieliselt uueks moodustuseks, mis üksnes keskuses tugenes vanale uulistikule[1]).

Nii siis on vanema aja kohta meie kasutada ainuüksi ürgkirjalik materjal ning arhiives säilinud plaanid. Kuid kaardimaterjal ulatub tagasi vaid 1636. aastani, mis ajast on pärit vanim säilinud Tartu plaan. Keskaja kohta peame nii siis leppima täieliselt rekonstruktsiooniga. Et esimesel Vene ja sellele järgnenud Poola ajal ei tekkinud, peale üldise languse, uulistikus eneses mingit muutust, siis võime hilisemate plaanide varal luua üldjoonis ja olulisis peaasjus enam-vähem selge pildi Tartu kohta keskaja lõpul. Linna arenemine keskajal enesel on keskaegse arhiivi kaotsimineku läbi täitsa tundmatu ega valgustu vist küll kunagi küllaldasel määral.

Vanimal linnaplaanil (1636. a.) leiduva märkuse: „Die breitte Strasz genant alhier ist Zu Vors der Martk geweszen" põhjal on dr. Otto oletanud, et siin, nii siis umbes Laia ja Jakobi uuli ristlemiskohal, on asunud vanim turg. Pindalaliste olude põhjal — siin asub ainuke kõrgem koht keset soist madalikku — on see üsna hästi võimalik, kuigi mitte tõendatav. Siiski näib erakordselt julgena oletus, et me Jakobi kirikus peame nägema vanimat koguduse kirikut. Igatahes aga peab see vanim turuasundus täpsaimalt eraldatama hilisemast süstemaatilisest linnamoodustusest nii juriidiliselt kui puht-orgaaniliselt, ega või viimasega kuidagi viisi seotav olla.

Mis puutub süstemaatilisse hilisemasse linnamoodustusse, siis oletab Neumann siin kahte arenemisjärku. Vanimat linna südat näeb ta praeguses Suurturus, ühes Maarja kirikuga turukirikuna, ulatuvana Munga uulini, viimane kaasa arvatud. Teisel kujunemisjärgul on siis müüri laiendatud kuni Laia uuli taha. Sellel

1) Käesolevas teoses on tarvitatud ‚uulitsa' asemel sõna ‚uul', et seelabi abstraheerida kõneeluselt kreeka sõnast (αὐλών) moodustatud tüvelt üleliigsena tunduvat vene lõpposa -tsa.
Toimetus.